

Wschodniopomorscy książęta w średniowieczu

Pierwsze historyczne informacje o władcach ziem pomorskich

Niektórzy badacze dziejów Pomorza – w tym Gerard Labuda – uważają, że pierwszym historycznym władcą pomorskim był tajemniczy książę gdański, który miał witać biskupa Wojciecha podczas jego wizyty w osadzie w roku 997. Inni naukowcy uznają informację na jego temat za pomyłkę hagiografa polsko-czeskiego świętego.

Pierwszym księciem pomorskim, o którego panowaniu poświadczają źródła, był Siemomysł – uczestnik mersburskiego zjazdu z cesarzem w 1046 roku; wydaje się, że rację ma Gerard Labuda, gdy twierdzi, że był on spokrewniony z Piastami. Poza relacją ze spotkania w Mersburgu i jeszcze jedną wzmianką z 1043 roku nie zachowały się do naszych czasów żadne zapisy na temat Siemomyśla, co otwiera pole do różnych spekulacji. Według hipotez niektórych badaczy władca ten był potomkiem dawnych przywódców plemiennych spowinowaconych z rodem piastowskim. Inni historycy idą w swoich przypuszczeniach krok dalej: rozpoznają w pomorskim księciu syna jednego z młodszych braci Bolesława Chrobrego, wygnanych z Gniezna wraz z macochą przyszłego polskiego króla – Odą.

Nieco więcej informacji dotyczących postaci panujących nad Bałtykiem znaleźć możemy w źródłach z początków XII wieku. Gall Anonim wspomina w swojej kronice anonimowego władcę Pomorza z Białogardu, którego współcześni historycy wiążą z dynastią Gryfitów, panującą w późniejszych stuleciach nad ziemiami zachodniopomorskimi. Pierwszy polski dziejopis wymienia także pomorskich krewniaków Bolesława Krzywoustego – Świętobora i Świętopelka – których siedziby zlokalizowane były nad Notecią. Wydaje się prawdopodobne, że dwaj ostatni książęta byli potomkami wspomnianego wcześniej Siemomyśla. Jan Powierski wysuwa jeszcze śmielszą hipotezę, według której byli oni przodkami rodu Sobiesławowiców.

Geneza dynastii gdańskiej

W połowie XII wieku Pomorze zostało podzielone ostatecznie na dwie części. Obszary zachodnie, o statusie piastowskiego lenna, znalazły się pod rządami Gryfitów – pierwszym znanym z imienia przedstawicielem tego rodu był Warcisław I. Pomorze Gdańskie stało się natomiast jednym z regionów państwa polskiego, znajdującym się najpierw pod bezpośrednimi rządami Bolesława Krzywoustego, a później – seniorów z dynastii Piastów.

Choć tytułu książąt Kaszubów używali książęta zachodniopomorscy, w regionalnej świadomości jako prawdziwi władcy kaszubszy zapisali się członkowie rodu panującego na Pomorzu Gdańskim – Sobiesławowiców. Była to bez wątpienia najbardziej tajemnicza dynastia w średniowiecznej Polsce. Pierwsza dotycząca jej informacja pochodzi z kroniki Wincentego Kadłubka, który odnotował objęcie rządów na pomorskich ziemiach przez niejakiego Sambora – siostrzeńca piastowskiego wojewody Żyry.

Zarówno o Samborze, jak i o jego bracie i następcy, Mściwoju I, zachowało się do naszych czasów stosunkowo dużo świadectw i relacji; wiemy dzisiaj, że byli to lokalni władcy podporządkowani krakowskim seniorom. Wielu historyków powtarzało za Janem Długoszem, jakoby pełnili oni jedynie funkcje urzędników podległych polskim panującym, jednak Gerard Labuda dość jednoznacznie wykazał, że w okresie rozbicia dzielnicowego posiadali status dziedzicznych książąt. W tradycji klasztoru oliwskiego, w zakonnych dokumentach, zachowała się wzmianka o ojcu Sambora i Mściwoja – Sobiesławie – od którego imienia badacze dziejów Pomorza utworzyli nazwę całej dynastii pomorskiej.

W okresie, w którym dwóch pierwszych Sobiesławowiców władało księstwem gdańskim, na ziemiach wschodniopomorskich istniały jeszcze co najmniej dwa inne księstwa. Niewiele wiemy o tych państewkach: kilka informacji z zachowanych tekstów źródłowych dotyczy Grzymisława, który rządził pod koniec XII wieku obszarem od Lubiszewa do Świecia; niewielkie ustępy zostały poświęcone także Bogusławowi i Raciborzowi, panującym w Sławnie i Słupsku. Wszyscy ci władcy musieli być bliskimi krewnymi Sobiesławowiców, albowiem należące do nich ziemie już w XIII wieku znalazły się we władaniu dominującej dynastii pomorskiej.

Sytuacja prawna i polityczna księstwa gdańskiego skomplikowała się na przełomie XII i XIII wieku. Po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego do tytułu polskiego księcia zwierzchniego pretendowało kilku kandydatów. Ostatecznie na tronie w Krakowie zasiadł kilkuletni syn poprzedniego seniora – Leszek Biały – jednak jego pozycja była kwestionowana nawet po osiągnięciu przezeń wieku dojrzałego. Z zamieszania na szczytach polskiej władzy skorzystali Duńczycy, którzy zaatakowali Pomorze Gdańskie i zmusili Mściwoja I do złożenia hołdu lennego. Książę gdański okazał się jednak sprawnym wodzem i politykiem: nie tylko bowiem wyzwolił się z zależności od duńskich uzurpatorów, lecz także poszerzył granice swojego państwa – jego najstarszy syn, Świętopełk, odziedziczył po ojcu władzę nad całym Pomorzem Wschodnim.

Epoka Świętopełka II Wielkiego

Świętopełk objął rządy około 1217 roku i przez kilkanaście lat władał – wobec małoletniości swoich braci – całym Pomorzem Gdańskim. Na początku swojego panowania przyłączył do państwa księstwo słupsko-sławieńskie, jednak jego najważniejszym osiągnięciem politycznym było uniezależnienie się od władzy seniorów krakowskich. Sukces ten był możliwy dzięki zaangażowaniu się Gdańska w spór wewnątrz rodu Piastów po stronie Władysława Odonica, który we współpracy ze Świętopełkiem zaatakował zjazd książęcy w Gąsawie i zamordował Leszka Białego. Późniejsze kroniki wielkopolskie, opracowywane pod patronatem potomków Odonica, wskazywały pomorskiego księcia jako głównego negatywnego bohatera tych wydarzeń. Należy to jednak interpretować jako podjętą przez autorów próbę zrehabilitowania przodka ówczesnych władców Wielkopolski, do których należał m.in. sam król Przemysław II.

Po udanym zamachu na życie krakowskiego seniora Pomorze Gdańskie stało się księstwem w pełni niezależnym, choć nadal postrzeganym jako integralna część terytorium polskiego. Dowodem na taki podwójny status pomorskiego państwa była bliska współpraca Sobiesławowiców z Piastami przy rozwiązywaniu problemu Prusów. Od kiedy Konrad Mazowiecki sprowadził na ziemię chełmińską Krzyżaków, Świętopełk zaczął wspierać zakon w walce z pruskim pogaństwem – to właśnie udział jego wojsk w bitwie nad rzeką Dzierzgoń w 1234 roku miał przechylić szalę zwycięstwa na stronę koalicji chrześcijańskiej i przesądzić o opanowaniu przez krzyżacką armię całej Pomezanii. Później pomorski książę jako pierwszy dostrzegł zagrożenie stwarzane przez rycerskich zakonników. Narastające napięcie między gdańskim księstwem a zakonem maryjnym doprowadziło do wybuchu kilkunastoletniego konfliktu o tereny pomorskie na wschodnim brzegu Wisły. Krzyżacy

wykorzystali ambicje młodszych braci pomorskiego władcy i krwawy spór, który wybuchnął na dworze w Gdańsku – wygrali wojnę z osłabionym wewnątrznie przeciwnikiem, co pozwoliło im ugruntować władzę nad obszarem nadwiślańskim.

Po porażce w walce z państwem zakonnym Świętopelk zмагаć się musiał z problemami wewnętrznymi: konieczne stało się m.in. wydzielenie osobnego księstwa, w którym władałby jego młodszy brat, Sambor II – po kilkunastoletnim rodzinnym konflikcie usamodzielniał się on bowiem w latach 50. XIII wieku na tronie w Tczewie. Swoją własną dzielnicę ze stolicą w Białogardzie zdołał wywalczyć również drugi z braci księcia, Racibor, nie jest jednak jasne, jak długo sprawował w niej rządy; pewnym jest za to, że od połowy XIII wieku pozostawał on pod kontrolą najstarszego z Sobiesławowiców.

Mimo kłopotów z wrogami zewnętrznymi i wewnętrznymi Świętopelk zapisał się w historii Pomorza jako wytrawny i skuteczny polityk: za jego panowania księstwo gdańskie umocniło się pod względem politycznym, kulturalnym i gospodarczym. To właśnie on nadał swojej stolicy, Gdańskowi, prawa miejskie. Sprowadził także do dynamicznie rozwijającego się miasta dominikanów – pod koniec jego rządów, w 1260 roku, zakonnicy zorganizowali pierwszy w historii Jarmark Dominikański. W uznaniu dla zasług najwybitniejszego księcia Pomorza Gdańskiego kilkaset lat po jego śmierci historycy nadali mu przydomek *Wielki*.

Schyłek gdańskiej dynastii

Kiedy po śmierci Świętopelka w 1266 roku państwo zostało podzielone pomiędzy jego synów: Mściwoja i Warcisława, wydawało się, że na Pomorzu Gdańskim na dobre rozpoczął się okres rozbicia dzielnicowego. W ciągu pięciu lat Mściwoj II nie tylko pokonał swojego brata, lecz także opanował terytoria należące do stryja Sambora, co pozwoliło mu zjednoczyć pod swoim berłem cały region. Warcisław i obaj stryjowie nowego władcy wkrótce umarli bezpotomnie, jednak scalone na nowo księstwo gdańskie wciąż borykało się ze sporymi problemami. Sambor II i Racibor zapisali swoje ziemie Krzyżakom. Pretensje zakonu do znacznej części państwa zmusiły Mściwoja do prawdziwej ekwilibrystyki politycznej i dyplomatycznej: wobec presji sąsiada władca zawierał sojusze na przemian z Brandenburgią i księstwem wielkopolskim, rządzonym przez Bolesława Pobożnego. Sytuację komplikował fakt, iż każda umowa wiązała się z koniecznością złożenia hołdu lennego.

Ostatecznie jednak najlepszymi i najsolidniejszymi sprzymierzeńcami okazali się Wielkopolanie: w lutym 1282 roku Mściwoj zawarł w Kępnie układ z bratankiem i następcą Bolesława Pobożnego – Przemysłem II. Wbrew stwierdzeniom starszych historyków nie był to klasyczny układ o przeżycie: książę pomorski ostatecznie uznał wówczas zwierzchność piastowskiego sojusznika, w zamian zagwarantował sobie jednak dożywotnią władzę w Gdańsku. O słuszności takiej interpretacji zdaje się świadczyć po pierwsze łatwość, z jaką Przemysław II przejął rządy nad Bałtykiem po śmierci Mściwoja, a po drugie – zamieszanie po śmierci wielkopolskiego władcy w 1296 roku, kiedy to o Pomorze upomnieli się zarówno sąsiedzi krzyżaccy, jak i wnukowie Sambora II.

Układ w Kępnie umocnił pozycję Mściwoja. Najlepszym na to dowodem był korzystny dla pomorskiego księcia wyrok sądu papieskiego, który w maju 1282 roku rozstrzygnął spór z Krzyżakami: zamiast ziem Sambora i Racibora zakon otrzymał jedynie ziemię gniewską i nieliczne dobra na Żuławach. Mściwoj miał w chwili tego triumfu około 60 lat: po rozwiązaniu problemu krzyżackiego zrezygnował ze starań o męskiego potomka i ostatecznie kilkanaście lat panowania poświęcił na rozwijanie i umacnianie swojego państwa. Jego obawy budzili Brandenburczycy, którzy zgłaszali pretensje do całego Pomorza Gdańskiego, powołując się na zawarte wcześniej umowy sojusznicze.

Ostatni z Sobiesławowiców zmarł w Boże Narodzenie 1294 roku.

LITERATURA

J. Borzyszkowski, *Historia Kaszubów*, Gdańsk 2014.

K. Bruski, J. Powierski, B. Śliwiński, *Studia z dziejów Pomorza w XIII wieku*, Słupsk 1993.

G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. I, Gdańsk 2006.

B. Śliwiński, *Poczet książąt gdańskich*, Gdańsk 1997.

B. Śliwiński, *Sambor II*, Tczew 2010.

CELE LEKCJI

UCZEŃ:

- poprawnie posługuje się terminami: *książe, następca, sojusz, układ*,
- wymienia najważniejszych władców w historii Pomorza Gdańskiego – Siemomyśła, Mściwoja I, Świętopelka Wielkiego i Mściwoja II – oraz krótko omawia dokonania tych postaci,
- wskazuje miejsce pochówku książąt gdańskich,
- wyjaśnia pochodzenie i znaczenie nazwy *Sobiesławowice*,
- charakteryzuje relacje łączące księstwo gdańskie pod panowaniem Świętopelka II i Mściwoja II z państwem Piastów i z zakonem krzyżackim,
- wymienia przyczyny zawarcia układu w Kępnie w 1282 roku oraz przedstawia skutki tego porozumienia.

METODY: wykład, rozmowa kierowana, praca w grupie

FORMY PRACY: indywidualna, grupowa, zbiorowa

ŚRODKI DYDAKTYCZNE: karta pracy

PRZEBIEG LEKCJI

I. WPROWADZENIE DO TEMATU

Nauczyciel przypomina podstawowe informacje na temat podboju Pomorza przez Piastów i utworzenia biskupstwa w Kołobrzegu. Podkreśla, że przebieg wydarzeń, które rozegrały się w regionie po odrzuceniu chrześcijaństwa w XI wieku, jest ciągle przedmiotem hipotez historyków.

II. ŚREDNIOWIECZNI WŁADCY POMORZA

1. Prowadzący przedstawia najważniejsze informacje dotyczące pierwszych władców ziem pomorskich, o których panowaniu zaświadczać pisane źródła historyczne; mówi o Siemomyśle, który na scenie dziejów pojawił się w 1043 roku, oraz o Świętoborze i Świętopelku, którzy zarządzili regionem na przełomie XI i XII wieku.
2. Uczniowie uzupełniają drzewo genealogiczne rodu Sobiesławowiców (zadanie 3. z karty pracy). Następnie nauczyciel prezentuje sylwetki Świętopelka Wielkiego i Mściwoja II: omawia osiągnięcia tych postaci oraz dokonuje oceny ich rządów.

III. NA DWORZE KSIĄŻĄT GDAŃSKICH

Nauczyciel dzieli uczniów na cztery grupy. Zadaniem członków każdego zespołu jest wcielenie się we wskazane postacie, a następnie sformułowanie odpowiedzi na podane pytania.

- Grupa I.** *Jesteście doradcami Mściwoja I. Książę jest śmiertelnie chory i zastanawia się, czy powinien podzielić swój kraj pomiędzy czterech synów, czy – przekazać pełnię władzy*

najstarszemu z braci. Pomóżcie mu w podjęciu właściwej decyzji. Co powinien zrobić władca, aby zapobiec bratobójczym walkom po swojej śmierci?

- ❑ **Grupa II.** Jako wojewodowie księstwa gdańskiego musicie poradzić sobie z atakami wrogo nastawionych sąsiadów – Prusów, Brandenburczyków, Piastów i Duńczyków. Co mógłby zrobić Wasz władca, aby uniknąć jednoczesnej walki ze wszystkimi nieprzyjacielskimi państwami? Jakie działania doradzicie księciu gdańskiemu?
- ❑ **Grupa III.** Pracujecie na dworze księcia Mściwoja I jako nauczyciele jego synów. Czego będziecie uczyć swoich podopiecznych, aby wyrosli na dobrych władców? Które dziedziny wiedzy powinni poznać następcy pomorskiego tronu?
- ❑ **Grupa IV.** Jako wysłannicy papieża Innocentego przybywacie na dwór księcia gdańskiego. Jakich rad udzielicie władcy? Co powinien on zrobić, aby umocnić wiarę chrześcijańską na Pomorzu?

Na wykonanie ćwiczenia drużyny mają 10 minut. Po upływie wyznaczonego czasu przedstawiciele grup kolejno prezentują efekty wspólnej pracy.

IV. PODSUMOWANIE TEMATU

1. Uczniowie powtarzają i utrwalają zdobyte wiadomości w trakcie wypełniania karty pracy: łączą daty z ważnymi wydarzeniami z pomorskiej historii (zadanie 1.) oraz uzupełniają tekst dotyczący średniowiecznych władców księstwa gdańskiego (zadanie 2.).
2. Zadanie domowe:
Wykonaj zadanie 4. z karty pracy.

Wschodniopomorscy książęta w średniowieczu

ZADANIE 1.

Połącz podane wydarzenia z historii Pomorza Gdańskiego z odpowiednimi datami.

- | | |
|--------|---|
| 1234 ● | ● śmierć Mściwoja II |
| 1266 ● | ● śmierć Świętopelka II i podział księstwa gdańskiego |
| 1294 ● | ● układ w Kępnie |
| 1282 ● | ● bitwa nad rzeką Dzierzgoń |
| 1260 ● | |

ZADANIE 2.

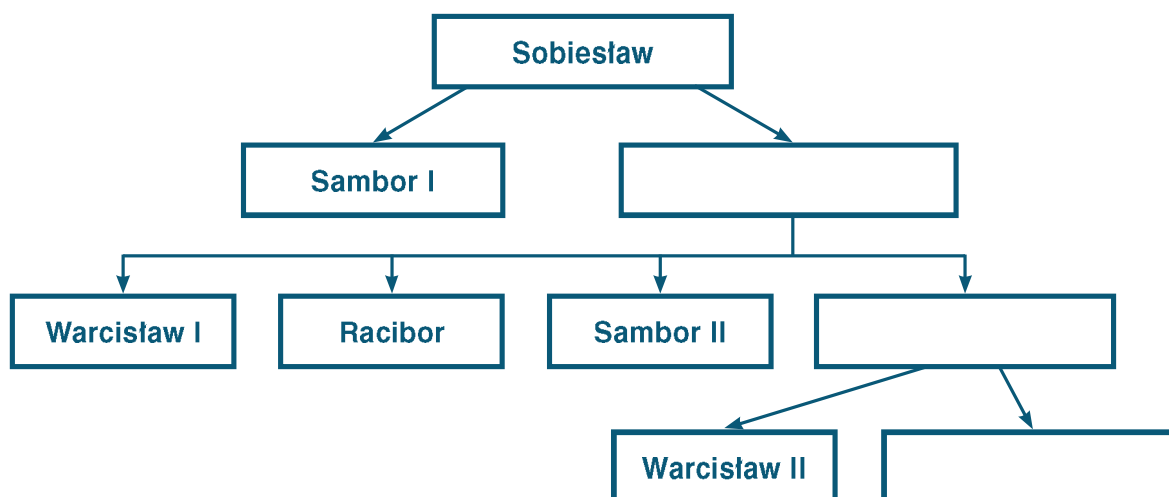
Uzupełnij tekst podanymi imionami władców i nazwą dynastii.

**Przemysł II, Mściwoj II, Sobiesławowice,
Bolesław Krzywousty, Siemomysł, Świętopelk Wielki**

Pierwszym księciem pomorskim, który został wymieniony w źródłach pisanych, był niezna-
ny bliżej – w 1046 roku zawarł on układ
z cesarzem. Kolejne wzmianki o władcach pomorskich pojawiły się w okresie, w którym
walczyli oni z Polską rządzoną przez
W okresie rozbicia dzielnicowego duże znaczenie zyskali władcy Gdańska z dynastii
....., nazywani dzisiaj książętami kaszubskimi.
Najbardziej znanym przedstawicielem tego rodu był,
który między innymi nadał Gdańskowi prawa miejskie. Synem tego wybitnego władcy był
..... – nie doczekał się on męskiego potomka, dlatego
przekazał swoje państwo władcy Wielkopolski, księciu

ZADANIE 3.

Uzupełnij drzewo genealogiczne rodu Sobiesławowiców odpowiednimi imionami książąt pomorskich.

**ZADANIE 4.**

Wstaw literę *P* w kratki obok zdań prawdziwych, a literę *F* – przy zdaniach fałszywych.

- Mieszko I podbił Pomorze po zwycięskich walkach z dynastią Sobiesławowiców.
- Świętopelk Wielki był synem Mściwoja II.
- Mściwoj II przekazał swoje państwo we władanie Przemysłowi II w 1282 roku.
- Mściwoj I podzielił swoje księstwo pomiędzy czterech synów.
- Świętopelk Wielki był pierwszym polskim księciem, który walczył z Krzyżakami.
- Pomorze Gdańskie stało się niezależnym państwem w czasie panowania Mściwoja.